

Kwestia monopola prawa spadkowego na kształtowanie następstwa na wypadek śmierci – o „pozasпадkowym prawie spadkowym” w ujęciu porównawczym

1. Cel projektu

Regulacje prawa spadkowego w Polsce, ale także typowo w krajach europejskiej tradycji prawnej, zakładają, że podmioty, które będą następcami prawnymi zmarłej osoby (w zakresie przysługujących jej praw, w tym przede wszystkim prawa własności, jak również obowiązków), będą wyznaczone albo przez tę osobę za życia (zwłaszcza na podstawie testamentu), a w razie braku dokonania takiej czynności – przez ustawodawcę wskazującego na najbliższą rodzinę. Prawo spadkowe zawiera także szereg rozwiązań chroniących wartości uznane przez ustawodawcę za ważne w obliczu przeniesienia sytuacji prawnej zmarłej osoby na jej następców – szczególnie chroni wolę zmarłego (np. poprzez przyjęcie przyjaznej dla niej interpretacji oświadczeń, swobodną odwołalność czynności prawnych w tym zakresie do końca życia), ale wyważa ją z ochroną najbliższej rodziny (m.in. poprzez instytucję zachowku, dzięki której najbliżsi będą mogli zwykle uzyskać część majątku zmarłego, który zdecydował o jego przeznaczeniu innej osobie).

Praktyka prawa pokazuje jednak, że wiele spośród stosunków prawnych w obrocie cywilnoprawnym posiada własną ustawową regulację następstwa w odniesieniu do nich na wypadek śmierci – np. umowa rachunku bankowego, gromadzenie środków w funduszach emerytalnych, status współnika spółki, umowa najmu lokalu mieszkalnego – co ma wiązać się z nieprzystosowaniem zasad prawa spadkowego do społecznych oczekiwań co do ich regulacji. Jest to elementem szerszego problemu braku dostosowania prawa spadkowego do dzisiejszej rzeczywistości społeczno-ekonomicznej, w której pojęcie rodziny nie jest już jednoznaczne oraz nie wyznacza grona osób niewątpliwie najbliższych, a i majątek ma inną strukturę, niż dawniej typowe gospodarstwo wielopokoleniowe. Dlatego uczestnicy obrotu prawnego chętnie szukają sposobów na obejście nieadekwatnych zasad prawa spadkowego, a regulacje prawne pewnych stosunków prawnych zdają się wprost na takie obejście pozwalać. Sprawia to, że potrzebne jest badanie, które będzie przeprowadzone w ramach projektu, a które określi rzeczywisty zakres możliwości uregulowania następstwa na wypadek śmierci.

Uregulowanie następstwa na wypadek śmierci poza prawem spadkowym budzi jednak istotne wątpliwości w kontekście prawa jako systemu rozwiązań. Wszakże ważna jest odpowiedź na pytanie, czy stosowanie rozwiązań prawa spadkowego uwzględniających specyfikę sytuacji następstwa po zmarłym, jak też np. podatku spadkowego może mieć miejsce, gdy następstwo uregulowano poza prawem spadkowym (a zatem chciano je obejść), czy powinno się raczej odnieść do zasad normujących zwykle czynności za życia (które z całą pewnością są mniej adekwatne). Zastanawiające jest także, na ile takie rozwiązanie jest zgodne z zasadami konstytucyjnymi chroniącymi prawo dziedziczenia. Łącznie rozważania te pozwolą ustalić, jakie będą skutki zastosowania danej regulacji następstwa na wypadek śmierci poza prawem spadkowym.

2. Badania realizowane w projekcie

Badania prowadzone w ramach projektu będą polegały na analizie tekstu aktów prawnych w zakresie ogólnych norm prawa spadkowego, rozwiązań szczególnych pozwalających na następstwo na wypadek śmierci poza prawem spadkowym, jak też zakresu możliwości w ramach swobody umów. Teksty te będą stanowiły zarówno obowiązujące prawo polskie, jak również inne, które mogą być inspiracją dla zmian ustawodawczych – w tym wybrane prawa obce (badania porównawcze), czy prawa dawne (badania historyczne). W celu ustalenia znaczenia tekstów prawnych uwzględną się dorobek orzecznictwa sądowego oraz doktryny prawniczej. Ponadto zastosowane zostaną badania nad etycznym znaczeniem rozwiązań, jak również ich społeczno-ekonomicznymi przyczynami i skutkami.

3. Powody podjęcia danej tematyki badawczej

Wykorzystanie rozwiązań pozwalających na następstwo na wypadek śmierci poza prawem spadkowym jest faktem w rzeczywistości prawnej Polski oraz wielu innych systemów prawnych. Ustalenie jednak zakresu dopuszczalności ich stosowania, cech wspólnych dla różnych przypadków oraz skutków prawnych ich wykorzystania pozwoli zatem na dokonywanie przez uczestników obrotu prawnego bardziej świadomych decyzji w tym zakresie, a ustawodawcy – na dostosowanie istniejących rozwiązań do potrzeb społeczeństwa.

Ponadto zagadnienie pozostające na styku – prawa, socjologii i ekonomii; prawa poszczególnych stosunków prawnych (zwłaszcza umów) oraz prawa spadkowego; prawa w teorii i prawa w praktyce – jest niezwykle interesujące badawczo. Dodatkowo dotychczas nie odnotowano takiej pracy, jaką przewiduje niniejszy projekt – analizującej łącznie zarówno teoretyczne podstawy uregulowania następstwa na wypadek śmierci poza prawem spadkowym, jego poszczególne dostępne stronom przejawy, ich cechy wspólne oraz ogólne skutki ich zastosowania. Mając to na uwadze, będzie możliwe wyciągnięcie odpowiednio szerokich wniosków co do istnienia prawa, które skutecznie będzie realizować potrzeby uczestników obrotu w zakresie następstwa na wypadek śmierci.